

УДК: [930.2:821.161.2.09]”17”

“ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ” МИХАЙЛА ВОЗНЯКА: ІСТОРІЯ НАПИСАННЯ ТА СПРИЙНЯТТЯ ЇЇ СУЧАСНИКАМИ

Леся КЛЕБАН

Львівський національний університет імені Івана Франка,
Археологічний музей
бул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

Праця “Історія української літератури” написана упродовж 1920–1924 років, принесла славу, авторитет та визнання в літературознавстві Михайлу Возняку. Її цінність полягає в тому, що вона стала однією з перших робіт, яка була присвячена огляду українського письменства від початків і до кінця XVIII ст., а також через те, що автор прив’язав українську культуру й українське мистецтво до західноєвропейських зразків. Завдяки виразній державницькій концепції, робота викликала захоплення сучасників і критику в Радянському Союзі, оскільки не відповідала комуністичній ідеології.

Ключові слова: Михайло Возняк, “Історія української літератури”, міжвоєнний період.

Цього року минає 140 років від дня народження Михайла Возняка – відомого науковця, літературознавця та франкознавця, наукова діяльність якого не відображена на сьогодні належним чином. Наскрізною лінією наукових робіт академіка стала теза:

“Увесь духовний і матеріальний поступ людства будується на мові, історія якої тісно зв’язана з політичною долею того народу, котрий нею говорить. Без мови нема розуму, без рідної мови нема власної літератури й культури, без власної літератури й культури нема народу”¹.

Виходячи із цього, значення його робіт надзвичайно велике, оскільки сприяли пробудженню національної свідомості українців, а також показали “окремішність” українського народу. Дуже добре ця теорія показана М. Возняком в “Історії української літератури”. Ще тоді автор зазначав:

“Сумом переймає трагічна та кривава доля України, що лише розмірно короткі періоди свого довговікового історичного життя могла присвятити на таку будову власної культури, яку виробляли західно-європейські народи, захищені грудьми України перед нападами азійських орд диких кочовників... безупинні бої з тими степовими ордами це є заслуга українського народу перед історією західно-європейської культури. Україна захистила спокійний розвиток культури Західної Європи, бо об груди її синів розбивалися широкі хвилі кочових

¹ Михайло Возняк, *Історія української літератури*. (Львів, 1920), Т. 1, 15.

племен... Цієї заслуги й досіль не зрозуміла західна Європа, а найближчі сусіди відразу кинулись на ослаблену безупинними боями Україну, щоб насититися її природними багатствами ...”².

Ці слова, написані М. Возняком у фундаментальній праці ще у 20-х роках минулого століття, є дуже актуальними для сьогоденної України, ніби сказані щойно. Ознайомившись із книгою стає зрозумілим з яких причин її заборонили у радянський період.

Мета статті – дослідити історію написання відомої праці М. Возняка “Історії української літератури” та з’ясувати яке вона викликала сприйняття у тодішніх громадсько-політичних й наукових колах.

У сучасній українській історіографії немає спеціальних робіт присвячених даній проблемі, за винятком Михайла Гнатюка³, відомого українського філолога, літературознавця. М. Гнатюк вважає, що М. Возняк заявив про себе як невтомний дослідник давньої української літератури, з-під пера якого вийшло ряд популярних історико-літературних нарисів, що стали основою його “Історії української літератури”. Автор приходиться до висновку, що праця академіка “*базувалася на кращих досягненнях європейського літературознавства*”, а сама вона “*стала тією основою, на якій базувалася кожна наступна історія давньої української літератури*”⁴.

Значну частину джерельної бази статті склали архівні документи, що знаходяться у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Академіку присвячено окремий фонд (Ф-29), у якому зібрано матеріали що відображають окремі аспекти його наукової та громадсько-політичної діяльності.

Протягом усієї наукової діяльності для Михайла Возняка були найважливішими два напрямки досліджень – франкознавство та давня українська література, а одним з найрезультативнішим для наукової роботи академіка періодом – міжвоєнний. Надзвичайна працьовитість літературознавця у поєднанні із скрутним матеріальним становищем, стимулювало його активно займатись науковими дослідженнями, що стало основним джерелом отримання коштів. У цей час побачили світ сотні наукових робіт засновника франкознавства. Тоді ж М. Возняк написав

² Михайло Возняк, *Історія української літератури: у двох книгах*. кн.1, (Львів, 1994), 41.

³ Михайло Гнатюк, “Михайло Возняк і його «Історія української літератури»”, *Возняк М. Історія української літератури*. кн.1, (Львів, 1994): 1-30 Його ж, “Методологічна концепція “Історії української літератури” Михайла Возняка”, *Наукова конференція «Semper tiro» – “Semper magister”*: (До 125-річчя від дня народження Михайла Возняка). (Львів, 21 грудня 2006 року); Його ж, “Давня українська література в інтерпретації М. Возняка”, *Наукові читання “Академік М. Возняк і розвиток української національної культур”*. (Львів, 20 березня 1990 року)

⁴ Михайло Гнатюк, “Давня українська література в інтерпретації М. Возняка”, “*Академік М. Возняк і розвиток української національної культури*”. *Наукові читання. Тези*. (Львів, 20 березня 1990 р.), 47.

фундаментальну працю – “Історію української літератури”, що принесла йому авторитет та визнання в літературознавчих колах. Це підтверджує і лист Іоанікія Шимоновича, дослідника з Наддніпрянщини, до М. Возняка від 27 квітня 1927 р., на підставі якого можна стверджувати, що саме “Історія української літератури” стала тим підґрунтям, на основі якого М. Возняка обрано академіком ВУАН, оскільки його вважають найбільшим спеціалістом по історії української літератури⁵. З цією ж думкою погоджується і сучасний львівський науковець М. Гнатюк, який вважає, що загальноприйнята в українському літературознавстві теза про те, що найбільшу частину літературознавчої спадщини М. Возняка складають франкознавчі праці, вимагає уточнення. Зрозуміло, що вклад ученого у франкознавство, зокрема у вивчення і дослідження нових його сторінок, важко переоцінити. Проте, на думку М. Гнатюка, “найоб’ємнішою і найглибшою частиною літературознавчої спадщини М. Возняка є його дослідження з давньої української літератури”⁶.

“Історію української літератури” засновник франкознавства побудував на своїх вже опублікованих раніше розвідках – “Про початки української комедії”⁷, статтях присвячених Лаврентію Зизанію⁸, Івану Борецькому⁹, Памві Беринді¹⁰, українським віршам і пісням XVII – XVIII ст.¹¹ тощо. Видавалась праця на кошти товариства “Просвіта”¹² і викликала захоплення в тогочасному українському національно-свідомому середовищі, оскільки була однією з перших робіт того часу, в якій містилась історія розвитку української літератури від найдавніших часів і до кінця XVIII ст. Не втратила вона своєї актуальності і сьогодні, нею захоплюються і сучасні українські літературознавці.

Передісторія написання праці надзвичайно складна і бере свій початок ще із 1917 р., коли М. Возняк перебував в еміграції у Відні. Туди на початку Першої світової війни емігрувала більшість відомих громадсько-політичних діячів національно-демократичного табору, українських організацій та

⁵ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника), ф. 29 (Михайло Возняк), спр. 509 (Шимонович І. Листи до Возняка Михайла Степановича), 3–4.

⁶ Гнатюк, “Давня українська література в інтерпретації М. Возняка”, 47.

⁷ Дет. див.: Михайло Возняк, *Початки української комедії (1619 – 1819)*. (Львів, 1920), 251.

⁸ Дет. див.: Михайло Возняк, “Причинки до студій над писаннями Лаврентія Зизанія”. *Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка.* т. 83. (Львів, 1908), 31–88.

⁹ Дет. див.: Михайло Возняк, *Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові*. (Львів, 1954), 68.

¹⁰ Дет. див.: Михайло Возняк, *До історії української вірші і драми. Різдвяні та великодні вірші-орації зі збірника кінця XVII – поч. XVIII в.* (Львів, 1910), 29.

¹¹ Дет. див.: Михайло Возняк, *Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст.*, (Львів, 1911), 340

¹² ЛННБ ім. В. Стефаника, спр. 674 (Канцелярія товариства “Просвіта” про кошти на видання “Історії української літератури” М. Возняка), арк. 1.

інституцій, зокрема, Союз визволення України (СВУ), чільні діячі якого головним своїм політичним постулатом проголосили державну самостійність і соборність України. Саме у головному пресовому органі СВУ – “Вістник Союзу визволення України” активно працював М. Возняк¹³.

Тоді ж до молодого Возняка звернувся невідомий адресат (довгий час в українській історіографії постать, якій відписував майбутній академік залишалася не відомою. Проте аналізуючи листи між М. Возняком та Іван Яцкевичем, можна з впевненістю припустити, що «невідомим адресатом» був Іван Яцкевич, викладач, професор Стрийської гімназії – Л. К.), із пропозицією *“написати підручник – “Історію української літератури” від найдавніших до нинішніх часів, який би складав 20 – 25 аркушів”*¹⁴. За задумом І. Яцкевича *“ся історія літератури могла б бути написана доволі пристойно, щоби бути інтересною і для гімназиста і для того, хто поза школою опинився”*¹⁵, оскільки *“Історія літератури Лепкого, – за словами І. Яцкевича, – кишить від змішання українських, московських і білоруських творів. Історія літератури Єфремова писана зі спеціального становища. Задля таких обставин писати тепер історію української літератури, річ, правда, не неможлива, але дуже тяжка. А хто візьметься писати її на колінах, може дати менше чи більше складну компіляцію, ряд виписок з чужих робіт, але не перетравленої історії літератури, написаної зі становища потреби не українського сього дня і завтра. Я думаю, що історик української літератури мусів би перечитати всі твори української літератури від найдавніших часів до нині і все, що писалося про ті твори, а потім щойно братися давати цільну картину літературного життя України. І тут легше є писати наукову історію літератури, ніж справжню популярну”*¹⁶.

Михайло Возняк довго не відповідав на пропозицію, що можливо було пов’язано з кількома причинами. По-перше, будучи зайнятим цей час у Вістнику СВУ та викладаючи у гімназії, у засновника франкознавства просто не вистачало часу для написання такої книги. Та й не міг Возняк вертатись до Львова, бо як пише той же І. Яцкевич

*“Перенестися до Львова для виключної праці над літературою, Вам не раджу, з огляду на приналежність до війська, хіба що Ви би дістали посаду в котрійсь з львівських гімназій, що одначе тепер в часі воєнним здається виключене”*¹⁷.

¹³ Дет. див.: Леся Клебан, “Михайло Возняк і Союз визволення України”, *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. № 16, (Львів, 2008), 307–315.

¹⁴ ЛННБ ім. В. Стефаника, спр. 521. (Яцкевич І. Листи до Возняка Михайла Степановича), арк.1, 3.

¹⁵ Там само, спр. 521, арк. 1.

¹⁶ Там само, арк. 5–5 зв.

¹⁷ ЛННБ ім. В. Стефаника, спр. 521, арк. 5.

По-друге, перебуваючи у Відні, Михайло Степанович не мав доступу до львівських бібліотек. На що І. Яцкевич відповідає:

*“щоб не тратити часу могли би Ви писати у Відні ті партії літератури, до яких не потребуєте львівських бібліотек...”*¹⁸.

А по-третє – кошти, яких також у М. Возняка не було. Проте і фінансову частину видання брав на себе І. Яцкевич і *“зобов’язується за кожен ще ненадрукований аркуш наперед платити 400 – 500 корон місячно...”*¹⁹, додавши *“будьте готові, що ніхто Вам так добре не заплатить як я, можу Вам дати з кілька тисяч корон, але хочу почути від Вас якесь слово”*²⁰.

Після двох років вмовлянь М. Возняк все ж таки відписав, вказавши на основну перешкоду, що стримувала його від написання такої роботи – це розробленість у спеціальній літературі центрального для дослідника питання: як встановлювати національну приналежність творів давнього письменства, як відокремити українські твори від російських і білоруських. На думку М. Возняка, цієї проблеми не розв’язав ніхто з відомих тогочасних знавців української літератури. Він зокрема відзначав, що

*“писання історії літератури в теперішню велику хвилю, коли будуємо своє автономно-державне життя, незвичайно тяжке, бо і треба вже раз від найдавніших часів по кінець XVIII в. повести межу між тим, що українське, і тим, що московське або білоруське. Чим популярніша книжка, сим промахи під сим оглядом прикріші й фатальніші у своїх наслідках. Професори, що тепер викладають в університеті українську літературу, не дали досі своїх проведених границь між українською літературою, з одного боку, й московською і білоруською, з другого (як і не дали ніяких історій української літератури)...”*²¹.

Водночас М. Возняк підкреслював, що для написання такої праці в даний час немає сприятливого моменту, оскільки *“теперішній воєнний час, який виключає зносини з такими центрами, як Москва й Петроград, виключають тепер такий ідеал, але все-таки історик літератури мусів би по можності наблизитися до згаданого ідеалу. Коли я мав би взятися за таку роботу, я таки дуже й дуже застановився б, бо я брався б тільки до роботи, на якій зазначив би своє авторство... Я мушу добре розміркувати над своїми кроками”*²².

¹⁸ ЛННБ ім. В. Стефаніка, спр. 521, арк. 5.

¹⁹ Там само, арк. 3 зв.

²⁰ Там само, арк. 7.

²¹ Там само, спр. 204 (Возняк М. Лист до невстановленого адресата), арк. 1.

²² ЛННБ ім. В. Стефаніка, спр. 204, арк. 2, 3.

Наприкінці Першої світової війни М. Возняк повернувся до Львова і відразу розгорнув активну наукову і громадську роботу, хоча зовсім не цікавився політикою. Водночас не міг осторонь стати відносно подій, що відбувались на українських землях в роки національно-визвольних змагань. Вчений вітав проголошення 9 січня 1918 р. самостійності України, підтримував підписання 9 лютого 1918 р. Берестейського мирного договору. Ці дві події, на його думку, привели до включення українськими політичними партіями у свої програми ідеї незалежної Української держави. *“Це дуже потішаючий факт, – відзначав М. Возняк, – бо тільки з’єднаними силами всіх партій і станів віднесе українська державність повну перемогу. Ця з’єднаність всіх українських державотворчих сил допоможе Українській державі вибрати собі таке необхідне для неї по-перше, утри-мання своєї державності, а по-друге, для осягнення справжньої незалежності”*²³. Позитивно сприйняв проголошення Західноукраїнської Народної Республіки у листопаді 1918 р.

Перебуваючи у Львові Михайло Степанович активно включився в наукове життя, зокрема, продовжив працювати в НТШ, приймав участь в акціях товариства “Рідна школа”, був членом “Українського бібліографічного товариства”, а також продовжив літературознавчі студії. Власне тоді почав збирати матеріали до своєї фундаментальної праці “Історія української літератури”²⁴.

Тоді ж до засновника франкознавства звернувся відомий галицький громадсько-політичний та культурно-освітній діяч, засновник товариства “Січ” і січового руху в Галичині Кирило Трильовський, із пропозицією написати книгу про бойовий шлях Легіону Українських Січових Стрільців, зазначаючи, що *“полк Українських Січових Стрільців хоча не є великий, то прецінь віддав він і віддає доси національній українській справі величезні услуги. На жаль не все збирано вдразу. Дані потрібні для пізнішого уложення історії сего полку, а чим більше уплине часу, тим тяжче буде зібрати відповідні і достовірні матеріали”*²⁵. Зважаючи на це, бойова управа Легіону УСС, звернулася із проханням до вченого, *“щоб він при помочи випитунань поодиноких учасників, вигляду в акти і евентуальні дальші подорожі приготував в науковий спосіб всі матеріали потрібні до історії наших українських січових стрільців”*²⁶. Книгу засновник франкознавства так і не підготував, проте свій тритомник “Історія української літератури” присвятив *“славній пам’яті невмирущих борців за з’єднену, вільну, самостійну й незалежну Україну”*. Власне ця присвята стала однією

²³ Михайло Возняк, *Українська державність*, (Відень, 1918), 147–148.

²⁴ ЛННБ ім. В. Стефаника, спр. 1. (Автобіографії його і особистий листок по обліку кадрів. 1939, 1940), арк. 2.

²⁵ Там само, спр. 479 (Трильовський К. Листи до Возняка Михайла Степановича), арк. 3.

²⁶ Там само, арк. 3.

з причин цькування більшовицько-радянським режимом наукової діяльності Михайла Степановича. Сама ж праця, у якій “була вирвана картка з присвятою”²⁷, опинилась у спецфондах.

Виходячи з вище сказаного, ми бачимо, що без особливого ентузіазму М. Возняк розпочав роботу над написанням “Історії української літератури”. Та по при те праця побачила світ у 1920–1924 роках в трьох томах і принесла автору визнання в наукових колах. М. Грушевський у свій час навіть був готовий фінансово допомогти М. Возняку видати продовження “Історії...”, обіцяючи, що “Возняк отримає 100 крб. за аркуш”²⁸. Проте, лише у другій половині 40-х років ХХ ст. академік планував доопрацювати видану у 1924 р. працю. Провівши підготовчу роботу (зібравши численний бібліографічний матеріал до історії української літератури ХІХ ст., опублікувавши літературні тексти, досконало розробивши історію української драматургії і театру та провівши іншу широкомасштабну дослідницько-пошукову роботу), до написання чергового тому так і не приступив. Причиною цьому стала більшовицька влада, яка після Другої світової війни продовжила впроваджувати так звану “культурну революцію” на західноукраїнських землях, а значить посилювати комуністичну ідеологію і боротьбу з так званими “буржуазними націоналістами”²⁹. Це означало, що розпочався наступ на українських науковців, в тому числі й на М. Возняка.

Великий вплив на написання “Історії української літератури” М. Возняка мали дві особи – це український учений-філолог і громадський діяч Омелян Огоновський та видатний український поет, прозаїк, драматург, літературний критик, публіцист, перекладач, науковець, громадський і політичний діяч Іван Франко. Обидва мали вже написані праці на той час в царині літературознавства, зокрема О.Огоновський написав “Історію літератури руської”, перший том якої вийшов у 1887 р.³⁰, а І. Франко у 1910 році видав “Нарис історії україно-руської літератури до 1890 р.”³¹. Цієї ж думки дотримується і сучасний український літературознавець М. Гнатюк³². Правда, він також вважає, що і концепція Михайла Драгоманова теж вплинула на М. Возняка при написанні праці³³.

²⁷ Іван Денисюк, “Академік з легенди”, *Українське літературознавство. Зб. наук. праць* 68 (Львів, 2006): 410.

²⁸ ЛННБ ім. В. Стефаника, спр. 270 (Грушевський М. Листи до Возняка Михайла Степановича), арк. 1 зв.

²⁹ Дет. див.: Леся Клебан, “Громадсько-політична діяльність Михайла Возняка: переломний 1946 рік”, *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 17 (Львів, 2008): 437–441; Її ж. “Михайло Возняк в останні роки життя (1945–1954): критика та переслідування академіка”, *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*, 17, (Львів, 2006): 322–340.

³⁰ Омелян Огоновський, *Історія літератури руської*, т. 1, (Львів, 1887), 426.

³¹ Іван Франко, *Нарис історії україно-руської літератури до 1890 р.* (Львів, 1910), 445.

³² Гнатюк “Михайло Возняк і його “Історія української літератури”, 22.

І. Франко, зокрема, вказував на стародавність українського народу, *“вистежуючи сліди сего народу майже аж до великої словянської міграції в VI в.”*³⁴ та вважаючи, що *“початки духовного, а спеціально навіть літературного життя” існували давно, ще перед появою християнства в Київській Русі*³⁵. У своїй гіпотезі про початки української літератури він опирався на історичні дослідження М. Грушевського, про що виразно зазначив у примітці до *“Нарису історії українсько-руської літератури”*: *“Про їх історію від найдавніших часів див. простору Історію Русі-України проф. М. Грушевського, якої перший том вийшов також по-німецьки і яка досі доведена до шостого тому”*³⁶.

Однак, на думку засновника франкознавства, І. Франко зупинився на досягнутому і виявив *“окремнішності і відмінностей української літератури від літератур найближчих сусідів – росіян і білорусів”*³⁷. На погляд І. Франка, *“кожда національна література се в більшій або меншій мірі органічний виплід свого, місцевого, оригінального і своєрідного з привозним, чужим, перейнятим із догвокіових міжнародних зносин”*³⁸, - вважав М. Возняк. І саме в цьому була найбільша складність для історика літератури, якому довелося б *“розрізнати своєрідно національне від загально міжнародного: національний зміст у міжнародній формі і національну форму, в яку відлито міжнародний зміст”*³⁹.

О. Огоновського автор *“Історії...”* критикував відзначаючи, що його історія літератури *“що торкається старого українського письменства, не видержує ніякої критики...”*⁴⁰. Суть в тому, що О. Огоновський у своїй праці виклав матеріал за окремими літературними жанрами, в рамках кожного з яких розглянув у хронологічній послідовності роботи письменників. Але оскільки автори писали на різну тематику, і щоб не розбивати одного автора на кілька розділів, О. Огоновський розповідає про кожного автора лише в одному розділі. М. Возняк вважав, що при такій подачі матеріалу читач не отримувал жодного уявлення про розвиток української літератури.

“Історія” М. Возняка має чітку структуру та зрозумілий виклад. У цій праці автор великого значення надавав міфології: *“Вихідну точку народної усної творчості творить мітологія народу, яка витворює ту духовну атмосферу, в котрій виростають перші пупінки будучої національної*

³³ Гнатюк *“Михайло Возняк і його “Історія української літератури”, 23–24.*

³⁴ Франко, *Нарис історії україно-руської літератури*, 3.

³⁵ Там само, 4.

³⁶ Там само, 3.

³⁷ ЛННБ ім. В. Стефаника, спр. 204, арк. 1.

³⁸ Там само, арк. 1.

³⁹ Там само, арк. 1.

⁴⁰ Там само, арк. 1.

літератури: пісні, перекази, народні казки і ин.”. Тут автор спирався передусім на теорію І. Франка про паралельне існування впродовж тисячоліття двох форм словесності – усної та писемної, про взаємодію фольклору і літератури⁴¹. Водночас М. Возняк значної уваги у своїй праці приділяв не тільки теорії, але й конкретному аналізу творів, що відрізняє її від попередніх праць такого типу.

Детально дослідник української літератури у своїй праці розглядає літописну проблематику, якій присвятив цілий розділ, де наводить власні спостереження за національною основою давньоукраїнських літописів⁴² й стверджує, що “літопис був першим літературним пам’ятником”⁴³. М. Возняк чи не перший з відомих літературознавців наполягав на “українській літописній традиції” як на важливому понятті в термінологічній системі українського літературознавства⁴⁴. Він вважав, що з “початком літопису являється розвиток національно-історичної свідомості...”⁴⁵.

Водночас вивчаючи стародавні тексти, М. Возняк став одним із найпринциповіших противників теорії походження “трьох братніх народів” і як доказ наводить багато цитат із літописів, які спростовують цю теорію⁴⁶. Він був прихильником теорії “окремішності” українського народу, вважаючи, що “великороси – це окремий народ, ворожий українцям, і відчула Україна дуже швидко”⁴⁷. Це питання засновник франкознавства ще раніше піднімає у своїй праці “Наша рідна мова. Географія України. Характер українця, поляка і москаля”⁴⁸. І тут треба відмітити, що автор “Історії” опирався на історичні дослідження М. Грушевського, зокрема “Історію України-Руси”, з якої Михайло Степанович запозичив гіпотезу про автохтонність українського народу. Саме з цієї праці автор “Історії” запозичив основний принцип свого видання – вивчати історію “кожної народності окремо, в її генетичнім приємстві від початків аж до нині”. На що відомий український історик вказав, що “мав приємність бачити, як його історичні огляди в “Історії України-Руси” чимало послужили нашим історикам літератури, які публікували свої загальні курси в останніх десятиліттях”⁴⁹. Згодом

⁴¹ Олесь Шутак, *Фольклористична думка в Галичині 20–30 років ХХ століття* (К. Сосенко, Ф. Колесса, І. Свенціцький) : дисертація канд. філол. наук: 10.01.07, Львівський національний університет ім. Івана Франка, (Львів, 2003).

⁴² Дет. див.: Назар Федорак, “Михайло Возняк – дослідник української літописної традиції”, Слово і час, №10 (574), жовтень, (Львів, 2008), 35.

⁴³ Возняк, *Історія української літератури*, кн. 1, 186, 205.

⁴⁴ Федорак, “Михайло Возняк – дослідник української літописної традиції”, 31.

⁴⁵ Возняк, *Історія української літератури*, кн.1, 186.

⁴⁶ Там само, кн.1, 214-215.

⁴⁷ Возняк, *Історія української літератури*, кн. 1, 40.

⁴⁸ Михайло Возняк, *Наша рідна мова. Географія України. Характер українця, поляка і москаля*, (Вінніпег, 1917), 30.

⁴⁹ Цит.за: Гнатюк, “Давня українська література в інтерпретації М. Возняка”, 49.

М. Возняк опублікував близьку за змістом працю – “Старе українське письменство”⁵⁰.

Автор “Історії” вводить у текст свого дослідження цікаву тезу:

“Московицина перемогла Київ зброєю, а Київ Московщину культурою”⁵¹, разом з тим доводить, що “великороси прийняли готову українську культуру й літературу та принорували її до свого відмінного національного характеру”⁵².

Також зазначає, що на момент сплюндрування Києва Андрієм Боголюбським у 1169 році *“не тяжка річ була для ворога зруйнувати Київ, тяжче представлялася справа створити власну культуру, зокрема літературу для великоросів”⁵³, а з XVII ст. ще й спостерігається “вплив українського письменства на московське... вихованці Київської академії були проповідниками просвіти й культурності в московських землях...”⁵⁴. Проте пізніше, на думку видатного літературознавця, самі ж українці сприяли русифікації і *“стали її слухняним знаряддям та стежили за зберіганням правил правопису, властивим московській мові (до прикладу автор називає митрополита Самуїла Миславського – Л. К.)”⁵⁵.**

Не обминув М. Возняк увагою становище української культури і на західноукраїнських землях, вважаючи, що *“панування польщини”⁵⁶ привело до “занепаду Львова як культурного осередку”⁵⁷.*

Та все ж таки основне ж вістря “Історії” спрямоване на возвеличення українського народу, піднесення його національного духу, і в першу чергу в цьому головну роль повинна відігравати мова, бо *“без мови, – на думку М.Возняка, – нема народности, рідна мова найкраще відбиває в собі думки й почування окремої людини, ціль суспільности, всього народу”⁵⁸.*

Серед найголовніших проблем утворення Української держави М. Возняк вважав національну ідею і *“ладен був прийняти який-будь лад на Україні, аби цей лад очолювали українці”⁵⁹. За свідченням одного з його учнів “він зовсім серйозно дивувався, чому Винниченко, Грушевський, Петлюра і Скоропадський не можуть погодитися... як би то було гарно коли б*

⁵⁰ Дет. див.: Михайло Возняк, *Старе українське письменство*, (Львів, 1922), 68.

⁵¹ Возняк, *Історія української літератури ...* кн. 1, 256.

⁵² Там само, кн.1, 256.

⁵³ Там само, кн.1, 256.

⁵⁴ Там само, кн. 2, 4, 5.

⁵⁵ Там само, кн. 2, 13–14.

⁵⁶ Возняк, *Історія української літератури*, кн. 2, 19.

⁵⁷ Там само, кн. 2, 18.

⁵⁸ Там само, кн. 1, 44.

⁵⁹ Михайло Нечиталюк, *“Честь праці!”: Академік М. Возняк у спогадах та публікаціях*, (Львів, 2000), 383.

вони разом працювали. Возняк”⁶⁰. Саме в “Історії” М. Возняк продемонстрував національні особливості українців, виокремив їх з кола слов’янських народів. З цього приводу С. Єфремов навіть висловився про схильність ученого до “*рисковитих тез*”⁶¹.

У вступних замітках автор з’ясував “*племінне походження українського народу*», витоки української народності. Великої уваги автор надавав періоду козаччини, яка “*взяла у свої руки прапор української державности, пробувала увести в життя провідну ідею українського народу...*”⁶². Саме в період козацької України появилася нова література, яка на думку М. Возняка, “*піднеслася до вершин української літературної творчості середньої доби*”⁶³, із часом модернізувалась і на початку ХХ ст. “*осягнула свій вершок у домаганні суверенности українського народу та з’єднаної самостійної й незалежної Української держави*”⁶⁴. Але найголовнішим в історичному розвитку України автор “Історії” називає “*дві події: утворення Київської держави та прийняття християнства*”⁶⁵, оскільки “*створення першої Української держави... докінчило об’єднання українських племен в один український народ*”⁶⁶, а “*з християнством в Україну прийшло письменство, а відтак нова культура...*”⁶⁷. М. Возняк вважав, що українська усна словесність, яка існувала ще у поганські часи, із прийняттям християнства зазнала візантійського впливу. Водночас автор підкреслював, що “*українська культура й українське мистецтво XVII й XVIII в. аж до упадку автономного ладу України мають західний характер по німецьких, італійських і французьких зразках. Пізніше зв’язки України з західною Європою ослабли або порвалися наслідком нівеляційної політики царської росії супроти національної окремішности українського народу*”⁶⁸. До речі, автор “Історії” також звертає увагу і на те, що саме Україні Європа повинна дякувати за спокійний “*культурний розвиток, бо своїми грудьми*” Україна захищала Європу “*перед нападами азійських орд*”⁶⁹. Разом із тим, літературознавець зазначав, що “*сумом переймає трагічна та кривава доля України, що лише розмірно короткі періоди свого довговікового історичного життя могла присвятити на таку будову власної культури, яку виробляли західно-європейські*

⁶⁰ Там само, 383.

⁶¹ Сергій Єфремов, “Дорогою синтезу: Огляд історіографії українського письменства”, *Записки історично-філологічного відділу Всеукраїнської Академії Наук*, кн. 2/3 (Київ, 1923), 56.

⁶² Возняк, *Історія української літератури*, кн. 1, 42.

⁶³ Там само, кн. 2, 476.

⁶⁴ Там само, кн.1, 43.

⁶⁵ Там само, кн. 1, 250.

⁶⁶ Там само, кн.1, 250.

⁶⁷ Там само, кн.1, 59.

⁶⁸ Там само, кн. 1, 43.

⁶⁹ Там само, кн. 1, 285.

*народи, захищені грудьми України перед нападами азійських орд диких кочовників...*⁷⁰.

Досліджуючи історію української літератури, М. Возняк поділяв її на давню, середню і нову⁷¹, і так побудував свою відому працю. Давня доба, згідно твердження вченого, охоплювала період до XV ст., оскільки на це вказували низка факторів політичного й культурно-літературного характеру, які мали вирішальний вплив на розвиток українського літературного життя. Середню добу, що починається на зламі XV – XVI ст., літературознавець вважав перехідною, у якій простежується боротьба живої мови з книжною. Однак *“нову добу, розпочату невмирущим Іваном Котляревським, з народньою мовою як літературною, з новими родами літератури й формами її, з приложенням її до європейського літературного розвитку”*, можна протиставити тільки давній і середній добі як *“одній цілості, з їх книжною мовою як літературною, з її духом і змістом, з причислюванням до історії літератури таких творів, яких не бере під увагу історик нової доби української літератури”*⁷².

У праці відображена проблема літературних зв'язків, які розділені Ю. Денисюком на три рівні: 1) контактні зв'язки літератури Київської Русі і наступних етапів її розвитку, які мають безпосередній характер (питання візантійських і південнослов'янських впливів, літературна полеміка у зв'язку з виникненням унії на польсько-українському ґрунті; 2) опосередковані зв'язки з іншими, дальшими літературами – античною (Гомер, Арістотель, Цицерон, Вергілій, Овідій, Плавт, Платон, Плутарх та ін.); 3) типологічні зіставлення⁷³. Це свідчить про *“обізнаність ученого [М. Возняка – Л. К.] з найістотнішими працями не лише українських та російських істориків літератури, а й польських, чеських, німецьких, австрійських, французьких та ін. теоретиків літератури і дослідників її історії, а також фольклору”*⁷⁴.

Особливу увагу М. Возняк приділяв бібліографії, яку вважав першоосновою наукового дослідження. *“Джерелом його високої бібліографічної культури, – зазначав український літературознавець, професор української літератури Львівського національного університету імені Івана Франка В. Корнійчук, – були традиції його вчителів у цій справі Івана Франка і Михайла Грушевського”*⁷⁵.

⁷⁰ Возняк, *Історія української літератури*, кн. 1, 12.

⁷¹ Там само, кн. 1, 56.

⁷² Там само, кн. 1, 56.

⁷³ Юрій Денисюк, “Контакти українського письменства з зарубіжним в «Історії української літератури» М. Возняка”, *Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези.* (Львів, 20 березня 1990 р.), 55.

⁷⁴ Денисюк, “Контакти українського письменства з зарубіжним в «Історії української літератури» М. Возняка”, 54.

⁷⁵ Валерій Корнійчук, “М. Возняк у колі наукових інтересів І. Франка”, *Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези.* (Львів, 20 березня 1990 р.), 25.

Не стала винятком “Історія української літератури”, до кожного тому якої додавався науково-довідковий апарат, який складався з синхроністичних таблиць письменства давньої доби, синхроністичних переглядів релігійної полеміки, змісту кожного тому, бібліографічних показників літератури, показників змісту та списку ілюстрацій.

Літературу М. Возняк пропонував розуміти в широкому плані (як “цілість творів людського слова”⁷⁶ і у вузькому (художні твори-узагальнення з вираженням ідеалу духовності: правди, добра, краси)⁷⁷, а історію літератури – як науку про ці твори, розглянуті в їх генетичній послідовності, що є частиною “великої історії духа, котру можна назвати філософією”⁷⁸. А взагалі вважав літературу “духовним життям народу, його історію... в його слові, мові”⁷⁹.

Уже перший том “Історії української літератури» своєю державницькою концепцією викликав захоплення сучасників. Відомий український історик, бібліограф, громадський діяч і журналіст, керівник бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка, головний архівіст УГА Іван Кревецький зазначав:

“Я надзвичайно зрадів, коли довідався про неї. Я зовсім намовляв Вас братися за такі загальні огляди, а не залишатися в вузьких рамках монографій чи навіть фрагментів монографій, вважаючи, що такі загальні огляди... потрібні й корисні у нас і раз, що їх читатимуть широкі круги, а друге – читаючи набиратимуть інтересу до української наукової літератури”⁸⁰.

Водночас відомий громадсько-політичний діяч наполягав, щоб засновник франкознавства розпочав видання “зразків старого українського письменства (XI–XVIII ст.), а не фрагментів у хрестоматії, а в цілості”⁸¹.

В’ячеслав Липинський, український політичний діяч, історик, публіцист, теоретик українського консерватизму, дякував академіку за “Історію української літератури” викладом якої був вражений. “Такої історії літератури ми досі не мали”⁸², – зазначав він.

Також із захопленням про працю висловився ще один громадський діяч в Галичині, редактор ряду українських видань, зокрема газети “Діло” Іван Німчук, зазначаючи, що “книжка перейшла вже через яких двадцять рук. Всі годяться в сьому, що се найкраща й найповажніша історія нашої літератури і загалом найцінніша книга за час цілої війни... Се говорив і

⁷⁶ Возняк, *Історія української літератури*, кн. 1, 54.

⁷⁷ Михайло Наєнко, *Історія українського літературознавства. Підручник*, (Київ, 2003), 167.

⁷⁸ Возняк, *Історія української літератури*, кн. 1, 29.

⁷⁹ Там само, кн. 1, 54.

⁸⁰ ЛННБ ім. В. Стефаніка, спр. 337 (Кревецький І. Лист до Возняка Михайла Степановича), арк. 2.

⁸¹ Там само, спр. 337, арк. 2.

⁸² Там само, спр. (Липинський В. Листи до Возняка Михайла Степановича), арк.

*Степан Рудницький і Назарук і Жук і інші... Так і видно, що се праця цілого життя, посвяченого виключно науці*⁸³.

Прочитавши “Історію української літератури”, політичний, громадський і церковний діяч, мовознавець, історик церкви, педагог, член Київського товариства старожитностей і мистецтв, дійсний член Іван Огієнко зазначав, що *“при кращих часах праця знайде собі достойне поширення на Великій Україні своїм популярним викладом і скрізь ясною національною ідеєю*”⁸⁴.

Позитивно відгукнувся про працю і київський вчений та громадсько-політичний діяч Сергій Єфремов відзначивши, що *“...в найновішій праці М. Возняка матимемо оригінальний і науково розроблений огляд минулої долі українського слова ...”*⁸⁵, водночас автор додає, що *“розлід над джерелами до творів, докладне переказування змісту, рясні – може, навіть занадто рясні... цитати, фактична повнота, нареш-ті синхроністичні таблиці й надто багата бібліографія та дібрані систематично ілюстрації – такі позитивні риси Вознякової праці...”*⁸⁶. С. Єфремов також звертав увагу і на хиби автора “Історії”, які, на думку київського академіка, йшли переважно від його власних домислів і не до кінця обґрунтованих настанов⁸⁷. Закидає галицькому літературознавцю *“диспропорцію частин”, “невизначність основних поглядів” і “хаотичність”*⁸⁸. Та, по при те, на думку С. Єфремова

*“М. Возняк – невтомний дослідник на полі історії нашого письменства”, і в “Історії” “автор старанно і пильно використовує праці попередників і добрий дає підсумок зробленому до його”*⁸⁹. Тут от і став в пригоді галицькому вченому вироблений вже історично-літературний апарат, що *“здобув собі історик, працюючи попереду монографічно над деякими питаннями з обсягу історії нашого давнього письменства”*⁹⁰, тому *“закінчення її дождатимемо нетерпляче”*⁹¹.

Оцінюючи “Історію” М. Возняка, галицький педагог і громадський діяч Михайло Галущинський стверджував, що вона

“не є сухою компіляцією, або науковою бібліографією літературних творів. Автор старався видобути все, що відбиває правдиве, дійсне життя наших

⁸³ ЛННБ ім. В. Стефаніка, спр. 397 (Німчук І. Листи до Возняка Михайла Степановича), арк. 4.

⁸⁴ Там само, спр. 400 (Огієнко І. Листи до Возняка Михайла Степановича), арк.

⁸⁵ Єфремов, “Дорогою синтезу: Огляд історіографії українського письменства”, 15.

⁸⁶ Там само, 16.

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Там само, 15.

⁹¹ Там само, 17.

предків. І на тому тлі виростають великі постаті великих людей, а серед них найбільша Івана Вишенського, которого так близьким для нас зробив І. Франко. І під цим оглядом автор обмежується тільки до своїх помічень, а переплітає їх багатими уривками з їхніх творів, кидаючи таким чином ярке світло на прояви любови вітчизни, на дані нашої культури, на змагання в напрямі культурно-освітньої праці, на велике покриття українського народу і на перших великих оборонців українського культурного життя – запорозьких козаків”⁹².

Уже в радянський час партійні органи критикували “Історію” М. Возняка за “націоналістичні” погляди⁹³, звинувачуючи Михайла Степановича у “буржуазному націоналізмі”, оскільки М. Возняк “старанно замінює слова “Русь”, “руський” на “Україна”, “український” і “навіть унію розглядає, як “національний чинник Західної України”.

Сучасний український дослідник М. Гнатюк погоджується з деякими радянськими науковцями, зокрема, О. Білецьким, вказуючи, що і справді “М. Возняк будує свою “Історію української літератури” на ідеї відрубності українського народу від російського, який сформувався, на його думку, пізніше, внаслідок імітування переселенців з України з фінськими і тюркськими елементами”⁹⁴. М. Гнатюк наголошував на новизні матеріалу в “Історії” М. Возняка, зазначаючи, що

“маємо дійсно те, що становить історію літератури без різних сторонніх домішок, як це трапляється у підручниках, зорієнтованих на російську історію літератури”. М. Гнатюк вважає, що “свою новою концепцією літератури, побудованою на досягненнях української історичної науки кінця XIX – поч. XX ст., “Історія української літератури” М. Возняка завойовує собі загальне визнання й наукову актуальність”⁹⁵.

М. Гнатюк зауважує, що до появи цієї праці українська інтелігенція дивилася на часи від татарського нападу і занепаду української державності аж до виступу Котляревського як на якусь прірву, на березі якої з одного боку було “Слово о полку Ігоревім”, а з другого боку виростала могутня постать автора “Енеїди”⁹⁶.

М. Возняк свою “Історію” так і не дописав, довівши її хронологічно лише до кінця XVIII ст., але вона і до сих пір вважається однією з найкращих робіт самого автора і в літературознавстві взагалі. Вона насичена детальним

⁹² Михайло Галушинський, “З приводу Історії літератури Михайла Возняка”, *Свобода*, 1922, 3 грудня.

⁹³ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 3 (Львівський обком Компартії України), оп. 2, спр. 354 (Стенограмма V пленума обкома КП(б)У), арк. 113, 109.

⁹⁴ Гнатюк, “Давня українська література в інтерпретації М. Возняка”, 48.

⁹⁵ Там само, 47–48.

⁹⁶ Гнатюк, “М. Возняк і його “Історія української літератури””, кн. 1, 26.

дослідженням джерел, багатством цитат, бібліографією та ілюстраціями. У своїй фундаментальній праці автор висуває основну тезу: література народу відображає і представляє його духовне життя.

Саме ця праця принесла авторові визнання, і водночас, в радянський період стала приводом звинувачень радянськими органами влади його у “буржуазно-націоналістичних” поглядах, оскільки була присвячена “славній пам’яті немирючих борців за з’єднену, вільну, самостійну й незалежну Україну”.

**“HISTORY OF UKRAINIAN LITERATURE” BY MICHAEL VOZNYAK:
THE HISTORY OF WRITING AND THE PERCEPTION
OF CONTEMPORARIES**

Lesya KLEBAN

Ivan Franko National University of Lviv,

Archeological Museum,

1 Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

The work “History of Ukrainian Literature”, written during 1920–1924, brought fame, authority and literary recognition to Mykhailo Voznyak. Its value emphasizes the fact that it became one of the first works devoted to the review of Ukrainian literature from the beginning to the end of the XVIII century. The author tied Ukrainian culture and art to Western European models. Thanks to a clear state concept, the work aroused the admiration of contemporaries and criticism in the Soviet Union because it did not correspond to communist ideology.

Key words: Mykhailo Voznyak, “History of Ukrainian Literature”, interwar period.